

**Природоохоронні аспекти збереження біорізноманіття озер водно-болотних угідь
Українського Полісся**

Людмила Шевцова¹, Наталія Шевцова², Микола Оксютя¹

¹Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

²Інститут гідробіології НАН України, м. Київ, Україна

Environmental aspects of biodiversity conservation of wetlands lakes of Ukrainian Polissya

Liudmyla Shevtsova¹, Nataliia Shevtsova², Mykola Oksiuta¹

¹National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Kyiv, Ukraine

²Institute of Hydrobiology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The paper highlights the problems of research and conservation of biological diversity of wetland lakes of Ukrainian Polissya, which is a unique habitat for rare and endangered species of flora and fauna of Eastern Europe.

Актуальність дослідження. Водно-болотні угіддя (ВБУ) є одним з ключових типів екосистем планети. Вони визначають колообіг води, формують мікроклімат і, головне, підтримують біологічне різноманіття. Ці угіддя слугують водними джерелами та природними біофільтрами, що сприяють утилізації шкідливих речовин, а також є важливою соціальною складовою – центрами рекреації та туризму.

Водно-болотні угіддя Полісся є унікальними та включають різноманітні екосистеми, формування яких зумовлено природно-історичними факторами. Їх екосистемне різноманіття визначає наявність в складі різних водних об'єктів: озер, річок, протоків, боліт, тощо і залежить від їх фізико-хімічних та гідрологічних особливостей. Відіграючи винятково важливу роль у функціонуванні біосфери, ВБУ водночас є дуже вразливими до антропогенних навантажень. Є багато чинників, що детермінують екологічне різноманіття екосистем ВБУ: температура, водність, сонячна активність, наявність органічних та неорганічних поживних речовин, проточність, наявність та кількість лентичних та лотичних зон, тим самим регулюючи їх біологічне різноманіття. Багате біотичне різноманіття екосистем ВБУ визначає їх виняткову цінність та потребує більш ретельних досліджень з метою їх збереження шляхом розширення природо-охоронних екосистем, зокрема озерних.

Метою роботи є визначення біологічного різноманіття екосистем, що входять до складу водно-болотних угідь Українського Полісся та вдосконалення шляхів їх збереження.

Результати дослідження.

Полісся – це фізико-географічна область, розташована на території Поліської низовини. Залежно від розміщення відносно річки Дніпро воно поділяється на правобережне та лівобережне Полісся. Поліський водно-болотний регіон найбільший за площею в материковій Європі. Він знаходиться на півночі України, простягається із заходу на схід на відстань 750 км. Це територія, яка витяглась смугою майже 100 кілометрів завширшки, від північно-західних до північно-східних біогеографічних кордонів України [1]. Площа цієї території сягає 113 000 км². Це становить 19% всієї площі нашої країни. Полісся займає велику територію Волинської, Ровенської, Житомирської та Чернігівської областей, частково розташовано у Сумській, Київській та Хмельницькій областях.

Найбільша кількість ВБУ Полісся зосереджені в басейнах річок Прип'яті, Десни, Дніпра та Західного Бугу. На території України 14% площі Полісся займають новоутворені природоохоронні та заповідні території, найбільша частина з яких розташована у басейні р. Прип'ять. Формування долини р. Прип'ять відбувалося у льодовиковий період. Льодовики танули та залишали за собою марени та великі водойми, з яких у подальшому утворилися болотні масиви та розгалужена річкова мережа. Тут збереглися у природному стані низові, верхові та перехідні болота, заплавні діброви, вільшняки, луки, стариці. Різноманіття біотопів сприяло збереженню великої кількості реліктових видів рослин та тварин. Однак, у другій половині ХХ століття ця територія зазнала суттєвої трансформації внаслідок меліоративних робіт з осушення перезволожених земель. Задля збереження реліктової фауни

та флори були створені об'єкти природно-заповідного фонду, такі, як Природний Поліський заповідник (1968 р.), що є одним з найстаріших в Україні, Шацький Національний природний парк, Національний природний парк Прип'ять–Стохід та значна кількість природоохоронних територій державного, регіонального та місцевого значень [2].

Характерною рисою ВБУ Полісся є наявність на їх території значної кількості озер (рис. 1).

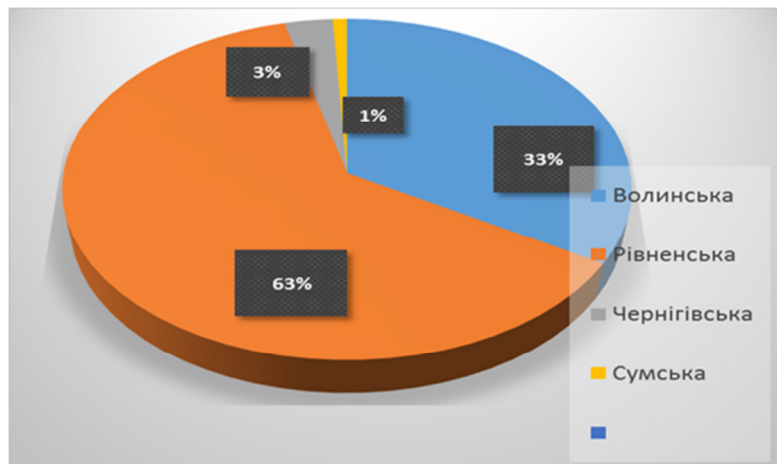

Рис. 1. Характеристика розподілу озер у Поліському регіоні за областями, за виключенням Житомирської області

Велика кількість їх розташована у Волинській області – 265 озер, загальною площею 13414,9 га [3]. Більшість з них карстового походження, як-то, групи Шацьких, Згоранських, Кримнівських озер, а також озера заплавного типу, долина р. Прип'ять. Найбільші озера ВБУ Волинської області: Світязь (площа 2750 га, глибина 58,4 м), Пулемецьке (площа 1920 га, глибина 19 м), Турське (площа 1225 га, глибина 2,6 м). В басейні Західного Бугу нараховується 80 озер, які називаються Шацькими [4]. Велика кількість озер знаходиться в лісових масивах. В області є значна кількість озер зникаючих внаслідок заболочення. Деякі з них відроджені після проведення водоохоронних заходів та зараз виконують роль водосховищ і використовуються для різних потреб господарської діяльності населення, наприклад – озера Турське, площею 13,5 км² і Лишнівське – 0,48 км² [5].

На території Рівненській області знаходиться понад 500 озер різного походження, карстові, заплавні та інші, загальною площею понад 260 км². Серед них – озера Нобель, Біле, Острівське, Велике Почаївське. У Чернігівській області налічується 24 озера, у Сумській – 7, на Житомирщині є велика озерна екосистема – гідрологічний заказник Дідове озеро [3].

Різноманітні природні екосистеми ВБУ Полісся характеризуються багатим біорізноманіттям та являються унікальними для Східної Європи. Тут зосереджена багата флора та фауна з комплексом бореальних і центральноєвропейських видів, що знаходяться на границі ареалів басейнів Прип'яті та Західного Бугу, де існує можливість трансбасейнової міграції гідробіонтів. Серед рідкісних видів, що знаходяться в загрозовому стані в Європі, чимало мають основне чи одне з основних оселищ у Прип'ятському Поліссі. Кількість видів рослин і тварин ВБУ, що перебувають під охороною становить:

- в озерних екосистемах: рослинних видів – 4 вразливих, 4 рідкісних; тваринних видів – 5 вразливих, 2 рідкісних, 1 зникаючий;
- болотних екосистемах: рослинних видів – 51 вразливих, 12 рідкісних, 4 зникаючих; тваринних видів – 3 вразливих, 6 рідкісних.

Серед озерних екосистем ВБУ Полісся найбільш досліджено біорізноманіття Шацьких озер, що одними з перших отримали статус міжнародного значення та були занесені до Рамсарського списку (1995 р.).

Однак, серед інших озер ВБУ Полісся ще є такі, що згідно з критеріями Рамсарської Конвенції, наразі, потребують надання природоохоронного статусу. Існує 9 критеріїв відповідності ВБУ вимогам Рамсарської конвенції [6]. У більшості випадків українські ВБУ відповідають двом-чотирьом критеріям, зокрема: ВБУ може вважатися таким, що має

міжнародне значення: (2) якщо воно підтримує існування вразливих, або таких, що знаходяться під загрозою видів, або угруповань; (3) якщо воно забезпечує існування популяції рослин або тварин, що мають велике значення для підтримки біологічного біорізноманіття відповідного біогеографічного регіону [6].

Сукупно в Україні Рамсарською конвенцією офіційно визнано 50 природних об'єктів. Серед них, Україна отримала відповідні сертифікати для 10ВБУ на Поліссі (таблиця) [7].

Таблиця

Перелік Водно-болотних угідь Українського Полісся, офіційно визнаних Рамсарською конвенцією [7].

№	Назва об'єкту	Дата додавання до переліку	Область	Площа, га	Координати
1	Заплава Десни	29/07/04	Чернігівська, Сумська області	4 270	52°19' пн. ш. 33°23' сх. д.
2	Болотний масив Переброди	29/07/04	Рівненська область	12 718	51°42' пн. ш. 27°08' сх. д.
3	Поліські болота	29/07/04	Житомирська область	2 145	51°31' пн. ш. 28°01' сх. д.
4	Заплава річки Прип'ять	23/11/95	Волинська область	12 000	51°48' пн. ш. 25°15' сх. д.
5	Шацькі озера	23/11/95	Волинська область	32 850	51°31' пн. ш. 23°50' сх. д.
6	Заплава річки Стохід	23/11/95	Волинська область	10 000	51°40' пн. ш. 25°22' сх. д.
7	Черемські болота	24/10/12	Волинська область	2 975,7	51°32' пн. ш. 25°32' сх. д.
8	Болотний масив Сира Погоня	24/12/13	Рівненська область	9 926	51°31' пн. ш. 27°13' сх. д.
9	Болотний масив Сомине	24/12/13	Рівненська область	10 852	51°25' пн. ш. 26°55' сх. д.
10	Біле озеро та болото Коза-Березина	24/12/13	Рівненська область	8 036.5	51°30' пн. ш. 25°45' сх. д.

Ряд ВБУ України офіційно включені до списку перспективних для визнання Рамсарською конвенцією. Серед них є і озеро Турське, що розташовано на території Ратнівського району Волинської області у заболоченій заплаві р. Прип'ять. Озеро, незважаючи на близькість до р. Прип'ять (Чорноморський басейн), відноситься до басейну Балтійського моря. Це озеро зазнало трансформації і не зберіглося у природному стані, хоча у 2006 р. воно відповідало 3 критерію Рамсарської конвенції [6], бо є місцем найбільшої концентрації водно-болотних птахів на Західному Поліссі та є вкрай важливим для мігруючих видів птахів, та підтримки існування птахів за несприятливих умов на інших біотопах під час зимівлі. Також тут виявлено альдрованду пухирчасту, віднесена до Додатка 1 Бернської конвенції та занесений до Червоної книги України (2009 та до Зеленої книги України (1987). Це озеро потребує подальших гідробіологічних та орнітологічних ґрунтовних досліджень.

Згідно наших досліджень, перспективними для внесення у перелік Рамсарської угоди наразі є такі природні, нетрансформовані озера як:

Озера: Велике, площею 96 га, Середнє – 12 га та Хоромне – 40 га, що розташовані у Острівському гідрологічному заказнику загальнодержавного значення у Зарічненському районі Рівненської області, неподалік від с. Острівське. До цього заказника відносяться три озера, приозерні зниження і лісовий масив. Невеликі площі займають відкриті болота – осоково-гіпнові та осоково-сфагнові. З рідкісних рослин трапляються діфазіаструм Зейлера, верба лапландська, осока багнова, осока тонкокореневищна, а також любка дволиста, росичка проміжна і плаун колючий, занесені до Червоної книги України;

Велике Почаївське озеро і Мале Почаївське озеро, що належать територіально до Почаївського заказнику загальнодержавного значення, що розташований у межах

Дубровицького району Рівненської області на північ від с. Людинь. Площа заказника, що створений у 1974 році (доповнення і зміни — 1980, 2013 рр.) становить 927 га (початково 445 га). Велике Почаївське озеро — озеро карстового походження, вода в ньому підвищеним вмістом гліцерину. Озеро належить до басейну р. Горинь [7]. На берегах озера гніздуються водоплавні птахи, зокрема, журавель сірий та лелека чорний, які занесені до Червоної книги України, і дикі качки. З риб водяться: окунь, щука, лин, карась. На берегах трапляються боброві поселення [8]. На болоті зростають рідкісні види рослин: росичка круглолиста, шейхцерія болотна, тощо. До 1991 року територію відносили до гідрологічного заказника.

Озера Біле, площею 27 га, та Чорне – 13 га належать до Дібрівського гідрологічного заказника загальнодержавного значення, що розташований у заплаві р. Стиру межах Зарічненського району Рівненської області, на північний захід від с. Дібрівськ. Площа заказника створеного у 1980 р. становить 881 га [1]. Охороняється територія з типовою для Полісся лучною та болотною рослинністю. Переважають заболочені ліси і лісові болота. У північній частині заказника росте рідкісна темна береза — береза Котула. Вона трапляється по краях вільшняків та в сосновому лісі с кущами крушини та чорниці. Серед вільшняків росте висока рослина з білими суцвіттями парасолькою — цикута і розрив-трава зі світло-жовтими квітами. Трапляється росичка проміжна, занесена до Червоної книги України, а також рідкісний реліктовий вид — шейхцерія болотна.

Незважаючи на недостатню гідробіологічну вивченість, за наявними сучасними даними ці озера відповідають 2 критерію Рамсарської конвенції (рис. 2) та можуть розглядатися як перспективні.

Рис. 2. Відповідність озер Українського Полісся 2-му критерію Рамсарської угоди

Висновки

Водно-болотні угіддя Українського Полісся є найбільшими за площею у Східній Європі та унікальними за екологічним та біологічним різноманіттям. Вони є ключовими у формуванні водного балансу території, мікроклімату та збереження біологічного різноманіття. Вони мають важливе значення в якості природного ресурсу води, торфу та рослинного і тваринного світу, виконують важливу господарську, соціальну та рекреаційну функції.

Природоохоронні та заповідні території становлять 14% площі Українського Полісся, що більш ніж у 2 рази перевищує «показник заповідності» в цілому по Україні, 10 водно-болотних угідь Полісся мають міжнародний статус згідно Рамсарської конвенції.

Водно-болотні угіддя Українського Полісся широко представлені озерними екосистемами, серед яких більше ніж 800 є природними нетрансформованими екосистемами, що потребують сучасних гідробіологічних досліджень для більш вагомого обґрунтування їх можливого природоохоронного статусу.

Шацькі озера та оз. Біле (болото Козо-Березино) вже мають міжнародний статус, а проведенні дослідження вказують на те, що цей перелік може бути розширеним. Навіть неповні екологічні дослідження та аналіз існуючих даних щодо біорізноманіття озерних екосистем Українського Полісся, дає змогу рекомендувати озера Турське, Велике та Мале Почаївські, Біле та Чорне, Велике, Середнє та Хоромне, які вже зараз відповідають категорії Б пункту 2, 3 Рамсарської конвенції щодо надання їм природоохоронного статусу.

Література

1. Українське Полісся під впливом кліматичних змін: діяти щоб зберегти. Проект європейського союзу / упорядники Щербак С. Д. та Марушевська О. Г. К. : Вид-во ТОВ НВП Інтерсервіс, 2013. 52 с.
2. Шевцова Л. В., Шевцова Н. Л. Глуховський П. В. Застосування функціонального зонування природоохоронних територій для збереження біорізноманіття. *Екологічний вісник* : науково-практичний журн. 2018. 15 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15400> (дата звернення: 26.03.2020).
3. Водний фонд України: Штучні водойми — водосховища і ставки : довідник / за ред. В. К. Хільчевського, В. В. Гребеня. К. : Інтерпрес, 2014. 164 с. ISBN 978-965-098-2
4. Ільїн Л. В., Мольчак Я. О. Озера Волині: Лімнологіко-географічна характеристика. Луцьк : Надстир'я, 2000. 140 с.
5. Фесюк В. О., Полянський С. В. Водні ресурси Волинської області, їх екологічний стан. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Географія*. 2009. Вип. 19. С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_geogr_2009_19_9 (дата звернення: 26.03.2020).
6. Щодо присвоєння статусу на офіційний сайт Рамсарської конвенції. URL: <https://www.ramsar.org/news/ukraine-designates-eleven-ramsar-sites> (дата звернення: 26.03.2020).
7. Водно-болотні угіддя України : довідник / під ред. Марушевського Г. Б., Жарук І. С. К. : Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. 312 с. URL: <http://pernatidruzzi.org.ua/books/ramsarukr.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).
8. Кагало О. О. Велике Почаївське озеро. Велике Почаївське озеро. Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюбата ін. ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. К., 2003–2019. ISBN 944-02-3354-X.